અધ્યાય ૪૨
શ્રી સાઈનાથ નિર્વાણ (૧)

શ્રી ગણેશાય નમઃ । શ્રી સરસ્વત્યૈ નમઃ । શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ ।
શ્રી કુલદેવતાયૈ નમઃ । શ્રી સીતારામચંદ્રાભ્યાં નમઃ ।
શ્રી સદ્‌ગુરુસાઈનાથાય નમઃ ।

આ અધ્યાયમાં શ્રી બાબાના કૈલાસવાસનું વર્ણન કર્યું છે.

ઉપોદ્‌ઘાત : અગાઉના અધ્યાયોમાં આપેલી કથા પરથી માલૂમ પડે છે કે ગુરુકૃપાના પ્રકાશને લીધે જ સંસારનો ભય રહેતો નથી. મુક્તિનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે તથા સર્વ સંકટ ટળી જઈ સુખપ્રાપ્તિ થાય છે. સદ્‌ગુરુના ચરણનું સ્મરણ કરવાથી આપણાં સર્વ દુઃખનો અંત આવે છે. મૃત્યુનો ડંખ રહેતો નથી અને સંસારનાં સર્વ કષ્ટ ભુલાઈ જવાય છે. માટે દરેક કલ્યાણવાંછુ પુરુષે શ્રી સાઈસમર્થની કથાઓનું સ્મરણ કરીને ચિત્તને પાવન કરવું ઘટે છે.

પ્રારંભમાં ડૉ. પંડિતે કરેલું બાબાનું પૂજન તથા બાબાના કપાળમાં કરેલું ત્રિપુંડ્ર હું વર્ણવવા ઇચ્છતો હતો પણ એ વર્ણન અગિયારમા અધ્યાયમાં આવી ગયું હોવાથી તે અહીં પુનઃ આપવું નિરર્થક છે.

અગાઉથી દેખાતાં ચિહ્ન : શ્રી બાબાના જીવનની કથા અહીં લગી આપણે કહી. હવે મહાસમાધિનું વર્ણન ધ્યાનથી સાંભળો. સન ૧૯૧૮ના સપ્ટેમ્બરની ૨૮મી તારીખે બાબાને સહેજ તાવ આવ્યો. તાવ ત્રણ દિવસ રહ્યો, પણ એ પછી બાબાએ ખોરાક જ લેવો બંધ કર્યો. તેથી નબળાઈ વધતી ગઈ. ત્યાર પછી સત્તરમે દિવસે એટલે સને ૧૯૧૮ના ઑક્ટોબરની ૧૫મી ને મંગળવારે બપોરે અઢી વાગે બાબા આ કલેવર છોડી ગયા. (સાઈલીલા માસિક ૧લું વર્ષ, પાન ૭૮ પર પ્રકટ થયેલ તા. ૫મી નવેમ્બર ૧૯૧૮નો દાદાસાહેબ ખાપર્ડે પર લખેલો પ્રા. નારકેનો પત્ર વાંચો.) આ અગાઉ બે વર્ષ પહેલાં સને ૧૯૧૫માં બાબા મહાસમાધિ લેવાના છે એવાં ચિહ્ન દર્શાવ્યાં હતાં. પણ તે

વખતે કોઈ એ વસ્તુ સમજ્યું નહોતું. તે વેળા દશેરા-વિજયાદશમીના દિને સાંજે જ્યારે લોકો સીમોલ્લંઘન કરીને પાછા વળતા હતા ત્યારે બાબાને ભારે ક્રોધે ભરાયેલા દીઠા. માથેથી કપડાનો ટુકડો, દેહ પરથી કફની તથા લંગોટ કાઢી નાંખીને બધાં કપડાં નાખ્યાં અને બળતી ધૂણીમાં ફેંકી દીધાં. એથી ધૂણીમાં ભડકો થયો અને બાબા પ્રકાશવંત દેખાયા. એ વેળા બાબા નવસ્ત્રા બનીને ઊભા હતા. તે લાલચોળ આંખ કરીને ત્રાડી ઊઠ્યા: ''હે લોકો ! હવે જોઈ લો ! હું હિંદુ છું કે મુસ્લિમ તે છેલ્લા-છેલ્લા નક્કી કરી લો !'' લોકો તો ડરને લીધે ધ્રુજતા હતા અને બાબા પાસે જવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહિ. છેવટે બાબાનો પતિયો સેવક ભાગોજી શિંદે હિંમત કરીને બાબાની પાસે ગયો અને તેમની કેડ પર લૂંગી વીંટી શક્યો. તેમણે બાબાને પૂછ્યું, ''બાબા, આ બધું શું છે ? આજે તો દશેરા સીમોલ્લંઘનનો તહેવાર છે.'' એ વેળા જમીન પર સટકો પછાડીને બાબા બોલ્યા, ''આ મારુ સીમોલ્લંઘન છે.'' આમ રાતના અગિયાર વાગ્યા સુધી બાબા શાંત થયા નહિ. તે રાત્રે ચાવડી સરઘસ નીકળશે કે કેમ તેની શંકા બધાંને થવા લાગી. પણ કલાકેક પછી બાબા સાવ શાંત થયા અને નિયમિત સ્વાંગ ધરી લીધો અને ચાવડી સરઘસમાં જોડાયા. પોતાના જીવનનો સીમોલ્લંઘનનો સમય પણ દશેરાના દિને થનાર છે તે વાતનો સૂચક જ આ બનાવ હતો. પણ તેનો અર્થ કોઈ સમજી શક્યા નહિ. વળી બાબાએ નીચેનું બીજું ચિહ્ન પણ દર્શાવેલ હતું:

રામચંદ્ર તથા તાત્યા પાટીલનું મૃત્યુ-નિવારણ : ઉપરના બનાવ પછી થોડા સમય બાદ રામચંદ્ર પાટીલ ખૂબ માંદા પડ્યા. તેને ભારે પીડા થવા લાગી, જેના બધા ઉપાય અજમાવી જોયા પણ ખાસ ફાયદો થયો નહિ. તેથી નિરાશ બની તેણે જીવનની આશા છોડી દીધી અને અંત ઘડીની રાહ જોતા બેઠા. પણ એક મધ્ય રાત્રે બાબા અચાનક જ તેના ઉશીકા પાસે આવીને ઊભા. પાટીલે તેમના ચરણ પકડી લીધા અને કહ્યું, ''બાબા, મેં તો હવે જીવનની આશા છોડી દીધી છે. મારું મૃત્યુ ક્યારે થશે તે કૃપા કરીને મને કહો.'' ''નકામી ચિંતા કર મા. તારી હુંડી (મોતનું વૉરંટ) પાછી ખેંચાઈ છે. તેથી હવે તું જલદી સાજો થઈ જઈશ. પણ તાત્યા પાટીલ માટે ધાસ્તી લાગે છે. શકે ૧૮૪૦ની વિજયાદશમીના દિને તે ગુજરી જશે. આ વાત કોઈને કહીશ

નહિ. તાત્યાને પણ કહેતો નહિ. કેમ કે એથી તે ડરી જશે.'' રામચંદ્ર દાદા સાજા થયા પણ તેમના દિલમાં તાત્યાની ધાસ્તી પેઠી. બાબાનાં વચન અફર હોય છે એની તેને ખબર હતી. તેથી ચોક્કસ તાત્યા બે માસમાં ગુજરી જશે એમ જ તેને લાગ્યું. આ વાત તેણે દરજી બાળા શીમ્પી સિવાય બીજા કોઈને કરી નહોતી. તેથી તાત્યાના થનાર મૃત્યુની શંકા આ બે જ માણસના દિલમાં ભરી હતી.

રામચંદ્ર દાદા ખાટલેથી ઊઠ્યા અને હાલતા-ચાલતા થયા. સમય ઝડપબંધ પસાર થવા લાગ્યો. શકે ૧૮૪૦ ને ૧૯૧૯નો ભાદરવો માસ પૂરો થવા આવ્યો અને આસો બેસવાની તૈયારી થઈ. બાબાના કહેવા પ્રમાણે તાત્યા માંદો પડ્યો અને પથારીવશ થઈ ગયો. બાબાનાં દર્શન કરવા મસીદ સુધી પણ તે જઈ શકતો નહોતો. બાબાને પણ તાવ આવતો હતો. તાત્યાને બાબામાં તેમજ શ્રી હરિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે મારા રક્ષક તો તે જ છે. તાત્યાની માંદગી ખૂબ વધી પડી. હવે તો તે હરી-ફરી શકતો નહોતો. છતાં સદા બાબાનું સ્મરણ કરતો. બાબાએ ભાખેલું કૂડું ભાવિ સત્ય ઠરતું લાગ્યું. દિવસ નજીક આવ્યો. વિજયાદશમીના આગમનના ભણકારા વાગ્યા. રામચંદ્ર દાદા તથા બાળા શીમ્પીના દિલમાં હવે તાત્યાના અંગે ખૂબ ભય લાગવા માંડ્યો. તાત્યાનો અંતકાળ નજીક આવ્યો છે એવા બાબાના ભવિષ્યકથનના વિચારમાત્રથી એ બન્નેના દેહ ધ્રુજી ઊઠતા અને શરીરે પસીનો વળી જતો. વિજયાદશમી આવી. તાત્યાની નાડી મંદ પડવા લાગી અને થોડી વારમાં તે ખલાસ થઈ જશે એમ સૌને લાગ્યું. પણ એવામાં એક અજબ બનાવ બન્યો. તાત્યા જીવી ગયો. તેનું મૃત્યુ જતું રહ્યું અને તેને બદલે બાબાએ આ પાર્થિવ દેહનો ત્યાગ કર્યો. જાણે આ બે જણે મૃત્યુનો અદલો-બદલો કર્યો હોય તેવું લાગ્યું ! લોકો બોલી ઊઠ્યા: ''બાબાએ તાત્યાને ખાતર પોતાનો જીવ આપ્યો.'' તેમણે આમ શા માટે કર્યું તેની તો એકલા બાબાને જ ખબર. તેમની લીલા જ અકળ છે. છતાં આ બનાવમાં એવું દીસે છે કે તાત્યાના નામને સ્થળે પોતાનું નામ લખાવીને શ્રી સાઈબાબાએ મહાસમાધિ લીધી !

પંઢરપુરમાં દાસગણુને બીજે દહાડે ૧૫મી ઑક્ટોબરે સ્વપ્નમાં બાબાનાં દર્શન થયાં. ત્યારે બાબાએ કહ્યું, ''મસીદ પડી ગઈ. શિરડીના બધા તેલી

તથા ગાંધીએ મને ખૂબ પજવ્યો. તેથી હું એ સ્થળ છોડી ગયો. એથી હું તને એ ખબર આપવા અહીં આવ્યો. તું ત્યાં જલદી જા અને મને બકુલના ફૂલથી ઢાંકી દેજે.'' વળી આ ખબર શિરડીથી આવેલ પત્રો દ્વારા પણ દાસગણુને મળ્યા. એથી શિષ્યોને લઈને તે શિરડી આવ્યા અને ભજનકીર્તન આરંભ્યાં. બાબાની સમાધિ પાસે આખો દહાડો શ્રીહરિના નામનું ગાન કર્યું. દાસગણુએ શ્રીહરિના નામવાળી પુષ્પમાળા જાતે જ ગૂંથીને બાબાની સમાધિ પર ચઢાવી અને બાબાની પાછળ બ્રહ્મભોજન તથા અનાથ-ભોજન કરાવ્યું.

લક્ષ્મીબાઈને દાન : વિજયાદશમીને સઘળા હિંદુ બહુ મંગળ સમય ગણે છે. તેથી બાબાએ સીમોલ્લંઘન માટે એ દહાડો પસંદ કર્યો તે યોગ્ય જ હતું. આ પહેલાં થોડા દહાડાથી બાબાને કંઈક પીડા તો હતી જ. પણ આમ હૃદયથી તો પોતે સાવધાન જ હતા. અંત ઘડી વેળા પોતે કોઈની સહાય લીધા વિના ટટાર બેઠા અને તેમને ઠીક હોય તેમ બધાને લાગ્યું. લોકો સમજ્યા કે હવે કંઈ બીક જેવું નથી અને બાબા સાજા થઈ જશે. પણ પોતે ચાલી જવાના છે તેની બાબાને પોતાને તો ખબર હતી. તેથી લક્ષ્મીબાઈ શિંદેને કંઈક રકમ દાનમાં આપવાની તેમની ઇચ્છા હતી.

સર્વ પ્રાણીમાં વ્યાપક બાબા : લક્ષ્મીબાઈ જરા ધનવાન ભલી બાઈ હતી. રાત-દહાડો તે મસીદમાં કામ કરતી હતી. ભગત મહાળસાપતિ, તાત્યા પાટીલ તથા લક્ષ્મીબાઈ એ ત્રણ સિવાય રાતના મસીદમાં પેસવાની કોઈને રજા નહોતી. એક સાંજે બાબા તાત્યા જોડે મસીદમાં બેઠા હતા. ત્યાં લક્ષ્મીબાઈએ આવી બાબાને નમસ્કાર કર્યા. બાબાએ તેને કહ્યું, ''અરે લક્ષ્મી, મને બહુ ભૂખ લાગી છે.'' લક્ષ્મીબાઈએ કહ્યું, ''બાબા, થોડી વાર થોભો.રોટલો લઈને હમણાં જ આવું છું.'' એમ કહીને તે દોડતી ઘેર ગઈ અને થોડી વારમાં રોટલો તથા શાક થાળીમાં લઈને પાછી આવી. બાબા પાસે થાળી મૂકી. બાબાએ તે ઉપાડીને ત્યાં ઊભેલા કૂતરા પાસે મૂકી. એટલે લક્ષ્મીબાઈએ પૂછ્યું, ''બાબા, આ કેવું ? ઉતાવળથી દોડીને જઈને તમારા માટે રોટલો ઘડી તૈયાર કરીને હું લાવી. અને તમે તો કકડો પણ ખાધો નહિ અને કૂતરાને નીરી દીધો. તમે મને નાહકની હેરાન કરી.'' ત્યારે બાબા બોલ્યા, ''તું નકામી આ શી ચિંતા કરે

છે? આ કૂતરાની ભૂખ ભાંગી એ મારી જ ભૂખ ભાંગ્યા બરોબર છે. કૂતરાનો પણ આત્મા છે. ભલે પ્રાણીઓ જુદાં રહ્યાં પણ ભૂખ તો સૌને સરખી જ છે. કોઈ પ્રાણી બોલી બતાવે છે તો કોઈ પ્રાણી મૂંગાં છે. ચોક્કસ યાદ રાખજે કે ભૂખ્યાં પ્રાણીને ખવડાવનારાં લોકો અન્નદાન વડેમારી જ સેવા કરે છે. આ વસ્તુ તું તત્ત્વત: સાચી માનજે.'' આ તો એક સામાન્ય દાખલો છે. પણ બાબાએ એ શિખામણ દ્વારા એક મહાન આધ્યાત્મિક સત્યનું પ્રતિપાદન કરેલું છે તથા કોઈની પણ લાગણી દુભવ્યા વિના દૈનિક જીવનમાં તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ બતાવ્યો છે. ત્યારથી લક્ષ્મીબાઈ પ્રેમ-ભક્તિથી બાબાને નિત્ય દૂધ-રોટલો દેતાં હતાં અને બાબા તેનો સ્વીકાર કરી આનંદથી જમતા હતા. તેમાંથી થોડો રોટલો ખાઈને બાકીનો રોટલો આ લક્ષ્બીબાઈ જોડે જ રાધાકૃષ્ણબાઈને મોકલી દેતા અને બાબાનો જમતાં વધેલો આ પ્રસાદ રાધાકૃષ્ણબાઈ સદા પ્રેમથી આરોગતાં હતાં. આ રોટલાની કથાને કોઈ આડકથા ગણશો મા. પ્રાણીમાત્રમાં બાબા કેવા વ્યાપક હતા તે વસ્તુ આ વાર્તા દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે. શ્રી બાબા તો અજન્મા, અમર અને સર્વવ્યાપક છે.

અંતકાળે બાબાને આ લક્ષ્મીબાઈની સેવા યાદ આવી. પોતે એ કેમ ભૂલી જાય ? પ્રાણ છૂટતાં પહેલાં પોતે ખિસ્સામાં હાથ નાંખ્યો અને પહેલી વાર પાંચ રૂપિયા અને બીજી વાર ચાર રૂપિયા એમ મળીને તેમને નવ રૂપિયા આપ્યા. નવ પ્રકારની ભક્તિદર્શક આ નવનો આંકડો છે, તે અધ્યાય ૨૧માં સમજાવ્યું છે. વળી સીમોલ્લંઘન સમયની આ દક્ષિણા હતી. લક્ષ્બીબાઈની સ્થિતિ સારી હતી. તેથી તેમને કંઈ ધનની જરૂર નહોતી. તેથી જ બાબા શ્રીમદ્ભાગવતના ૧૧મા સ્કંધના ૧૦મા અધ્યાયના છઠ્ઠા શ્લોકમાં ''સારા શિષ્યનાં નવ લક્ષણ છે'' તેનું સ્મરણ રાખવાનું તેને સૂચવતા હશે તેમ લાગ્યું. તેની પહેલી લીટીમાં પાંચ અને બીજીમાં ચાર લક્ષણ બતાવ્યાં છે (અમાની, ચમત્કારો, દક્ષો, નિર્મમો, દઢ સૌહૃદ; અસત્વરો, અર્થજિજ્ઞાસુ, અનુસૂયુ, અમોઘવાન). આમ બાબાએ લક્ષ્મીબાઈના હાથમાં પ્રથમ પાંચ અને પછી ચાર એમ મળી નવ રૂપિયા હાથમાં મૂકયા. બાબાનું આ દાન આજ પણ તેણે સંઘરી રાખ્યું છે.

બાબા પોતાના નિર્વાણ સમયે પણ સાવચેત તથા ખબરદાર હતા. સદાય ભક્તોના પ્રેમભાવમાં જ પોતે ગુંથાયેલા રહે તે કારણથી તેમણે એ સમયે બધાંને ઘેર મોકલી દીધાં હતાં. કાકાસાહેબ દીક્ષિત, બાપુસાહેબ બુટી વગેરે મસીદમાં બાબાની સેવામાં મગ્ન હતા. તેમને બધાંને પણ જમવા માટે વાડામાં મોકલી દીધા અને જમીને આવવાની આજ્ઞા કરી. બધા જાણતા હતા કે બાબાની સ્થિતિ બહુ ગંભીર છે અને તેમને એકલા મુકાય તેમ નથી. તેઓ આજ્ઞા પાળવા માટે જ વાડામાં ગયા, પણ મન તો બાબામાં જ ચોંટ્યું હતું. જમવાનું પૂરું થઈ રહે તે પહેલાં જ ખબર આવી કે બાબાનું કલેવર પડી ગયું. ભાણા ઉપરથી ઊઠીને સૌ મસીદમાં દોડી આવ્યાં ત્યારે બયાજીના ખોળામાં અંતિમ શાંતિ લેતા બાબાને દીઠા. પોતે ભૂમિ પર પડ્યા નહોતા કે પથારીમાં સૂતા નહોતા. પણ પોતાના આસન પર જ શાંતિથી બેસીને પોતાના હાથે દાન કરતાં જ તેમણે ઈહલોક છોડ્યો હતો. સંતો દેહ ધારણ કરીને ચોક્કસ હેતુસર જ જગત પર અવતરે છે અને એ હેતુ પૂરો થાય છે ત્યારે જેવા તેઓ આવ્યા તેવી જ શાંતિ તથા સરળતાથી સરજનહારને ત્યાં ચાલ્યા જાય છે.

સ્વસ્તિ શ્રી સંતસજજનપ્રેરિતે ભકત હેમાડપંત વિરચિતે
શ્રી સાઈસમર્થ સચ્ચરિત્રે 'શ્રી સાઈનાથ નિર્વાણ (૧)'
નામ બેંતાલીસમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ।
। શ્રી સદ્ગુરુ સાઈનાથાર્પણમસ્તુ । શુભં ભવતુ ।